

**Конкурс за научна статия
„Природни науки и иновации в образованието“
Scientific Paper Competition
“Natural Sciences and Innovations in Education”**

**ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НЕФОРМАЛНО
ЕКОЛОГИЧНО ОБУЧЕНИЕ ЧРЕЗ
ОБРАЗОВАТЕЛНА ПРОГРАМА „ОКОЛНА СРЕДА“**

Милка Асенова

Регионална инспекция по околната среда и водите – Велико Търново

Резюме. Статията представя образователната програма „Околна среда“, разработена в рамките на дисертационно изследване за мястото и ролята на неформалното обучение за повишаване на геоекологичното образование на младите хора. Акцентира на ролята на информационните и посетителски центрове за формиране на екологични компетентности чрез дейности и инициативи за отбелязване на международни природозащитни дати. Участието в екологични инициативи в неформална обстановка активизира познавателните/когнитивни възприятия, съдейства за проявяване на индивидуалните качества на личността, води до повишаване на екологичната култура и до формиране на модели на поведение за опазване на природата.

Посочени са методологическите основания за изготвяне на Програмата, детайлизирана е нейната структура, конкретизирани са перспективи за популяризиране сред преподавателите/учителите.

Ключови думи: извънкласна дейност; международни дати; информационни центрове

Въведение

Съвременният човек проявява повишена чувствителност към средата, в която живее, стреми се да води здравословен и устойчив начин на живот, поради което екологичните проблеми придобиват все по-важно значение за неговото съществуване. Жизнената среда (природна, социална, културна, икономическа, техногенна) е в пряка зависимост от неговата дейност, поведение и управление.

Образованието е от ключово значение за разбирането на процесите и явленията в природата и обществото и за решаването на проблемите във все-

ки един аспект от живота на човека. В унисон с динамиката на процесите в природногеографската среда и социално-икономическата сфера, то формира умения и нагласи, насърчава поведение за действия.

Младите хора, като граждани на глобалното общество и свидетели на случващото се около тях, искат да бъдат чути, включително по темите, свързани с опазване на околната среда. Проявяват обич и загриженост към природата, желаят да изразят мнение и позиция по актуални въпроси, свързани с нейното състояние и опазване, амбицирани са за действия в нейна защита.

Отчитайки тази инерция, в нашата страна са въведени допълнителни форми на педагогическо взаимодействие, предлагани във и извън учебните институции, от различни по характер организации, които да удовлетворяват потребностите на младия човек и да оказват влияние на личностното му развитие. Законът за предучилищното и училищното образование и Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование регламентират целите и изискванията за резултатите от обучението в тази посока.

Познати като извънкласна и извънучилищна дейност, или занимания по интереси, допълнителните занятия дават възможност за участие на деца и ученици в различни прояви в неформална среда – в школи, обсерватории, музеи, центрове за работа с деца и др. Взаимодействието между заинтересованите страни, „които подкрепят и подпомагат училищната институция на институционално, методическо, експертно и т.н. нива“ (Alexieva 2019) е гаранция за постигане целите на образованието – възпитание, обучение и социализация на младия човек.

Държавната администрация, чрез своите информационни и посетителски центрове, има свое място в образователните дейности за повишаване на екологичното съзнание и култура на младите хора в нашата страна. Предоставяното неформално обучение по опазване на околната среда от структурите на Министерството на околната среда и водите обогатява и допълва знанията, получени в рамките на учебния процес, спомага за формиране на личностно поведение и мотивация за отговорно отношение към природата и нейните ресурси.

Един от начините за работа с младите хора е чрез дейности и инициативи за отбелязване на международни дни, седмици, години и десетилетия, посветени на природата, околната среда и устойчивото развитие. Международните дати целят да привлекат вниманието на широката общественост към значими събития, проблеми и теми, които изискват мобилизиране на политическа воля и ресурси, и за отбелязване и укрепване постиженията на човечеството¹. По своята същност са насочени към изпълнение на 17-те глобални цели за устойчиво развитие, разписани в Дневния ред на Организацията на обединените нации за устойчиво развитие за периода до 2030 г.

Международните дати, посветени на природата и околната среда, са свързани с опазване на въздуха, водата, почвата, биологичното разнообразие, на усилията на държавите в борбата срещу климатичните промени и опустиняването, на опазването на влажните зони, защитата на озоновия слой, намаляване на отпадъците.

Акцентираща на работата с младите хора, тъй като при тях все още липсват стабилни навици, негативни нагласи и типове поведение. Те, от своя страна, са проводник към техните семейства и приятели на нови знания, умения и отношения към опазването на природата.

В резултат на собствено изследване по темата сред педагози от цялата страна и в отговор на установената необходимост за задълбочаване на връзките и партньорството между изпълнителната власт и образователните институции авторът на настоящата статия разработи образователната програма „Околна среда“, която предлага образователни дейности с младите хора, посветени на опазване на околната среда, свързани с отбелязването на международни екологични дати (Asenova 2023). Създадена е на базата на личния опит при планиране и реализиране на екологични дейности, инициативи и проекти с деца, ученици и студенти в периода 2001 – 2022 г., осъществени в Екологичния информационен и образователен център на Регионалната инспекция по околната среда и водите – Велико Търново (РИОСВ).

Следва да се отбележи, че за последните 5 учебни години (2022/2023, 2021/2022, 2020/2021, 2019/2020 и 2018/2019) част от тези дати са включени в Националния календар за извънучилищни дейности на Министерството на образованието и науката – Националния календар за изяви по интереси на децата и учениците, а други дати са поводи за организирането на конкурси.

Концептуалният модел на Програмата е резултат от теоретичен анализ и синтез на научна литература, контент-анализ на програмни документи, ситуационен анализ на годишните отчети на Министерството на околната среда и водите и неговите териториални структури, проведени национални проучвания сред педагози и ученици, количествен и качествен анализ и синтез на обобщените емпирични сведения от анкетите и отзивите, анализ и систематизиране на личния опит като рефлексия на предложените дейности.

Методологически основания

Заложената методологическа идея в образователната програма е, че инициативите и практиките извън училищните стени и извън задължителната подготовка придават добавена стойност на обучението и разкриват практико-приложната ценност на научните знания.

Преди повече от 20 години М. Андреев отбелязва, че една от четирите функции на обучението е „подготовката на подрастващия като член на общест-

вото“ (Andreev 2001), който следва изискванията на обществения живот и определени модели на поведение за нормалното реализиране на обществените отношения. Отчита ролята на извънкласните организационни форми на обучение за разширяване на познанията, формиране на по-задълбочени интереси у учениците и съдействие за тяхното професионално ориентиране.

Днес уверено може да твърдим, че голяма част от ключовите компетентности и компетентностите в областта на устойчивостта могат да бъдат усвоявани и развивани чрез извънкласната дейност, която интегрира формалното и неформалното учене. Знанията и уменията, предвидени в учебното съдържание (формалното учене), се развиват и прилагат чрез творческите способности и компетентности на учениците, необходими за успешната социална реализация на младите хора (неформалното учене).

На практика, формалното и неформалното образование са „паралелни елементи, процеси и подсистеми на обществената система „образование“, осъществяващи единна мисия и глобални цели, често използващи идентични средства, но в алтернативен контекст“ (Nikolaeva 2015, p. 43). Двата вида образование съществуват, „за да покажат различни възможности за постигане на учебни резултати и за личностно, професионално, социално развитие на личността“ (Bozhilova 2018).

Уменията, които се формират при образователни дейности извън задължителния учебен процес, са социалните умения (learning to live together, learning to live with others) и на изграждането и самоизграждането на личностния Аз (learning to be) (Nikolaeva 2015, p. 51), формиране на активна гражданска позиция и социално включване на индивида (Novoselyova), „умения да живеят заедно“, безконфликтно, удовлетворяващо и стимулиращо ангажиране по-нататък в развитието им с обществени дела“ (Strakova 2021, pp. 232 – 233).

Независимо от насочеността на неформалните образователни програми те създават „усещане за общност, култура на взаимодействие и толерантност“ (Strakova 2021, p. 18). Колкото повече и по-разнообразни са дейностите, които човек извършва, толкова повече се разширява и обогатява опитът му, придобит като научаване чрез правене (learning by doing) и преживяване (Zhelyaskova 2011).

Извънкласната дейност отчита интересите на младите хора и желанието за удовлетворяване на техните потребности, нужди и допълнителни интереси (Genchev, Naidenova 2021). „В основата ѝ са творчеството и иновациите“ (Dermendzhieva et al. 2010, p. 347).

При разработването на Програмата са взети предвид характеристиките на неформалното образование и извънкласната и извънучилищната дейност по отношение на образователна среда, съдържание, методи и средства на преподаване. Част от тях са представени в таблица 1.

Таблица 1. Характеристики на неформалното образование и извънкласната и извънучилищната дейност

<i>По отношение на образователната среда</i>	
Р. Владева Н. Станчева И. Десподова	Дейностите извън класната стая създават: – условия за развитие на специфични умения у учениците „поради факта, че се срещат с хора със сродни интереси, които развиват чувство за колективна отговорност и умение за справяне в нетипични ситуации, които не могат да се усвоят в класна среда“ (Vladeva, Stancheva 2013); – „педагогически условия за стимулиране творческите способности на учениците чрез развиване на тяхната самостоятелност, активност и инициативност“ (Vladeva, Despodova 2015).
<i>По отношение на методите и средствата на преподаване</i>	
С. Дерменджиева	„Всяка конкретна учебна среда предлага специфични ресурси за обучение и изисква специфична организация на учебния процес“ (Dermendzhieva 2014).
З. Костова	„Всяка учебна среда предоставя специфични възможности за учене и за трансформиране на екологичните и антропологичните ситуации в педагогически ситуации“ (Kostova 2003).
Р. Драганова-Христова Т. Драганова	„Неформалната образователна среда дава свобода на учителите“ (Draganova-Hristova, Draganova 2016) за работа с учениците и избор на методи, средства и място за дейности.
Т. Doseva Т. Zhelyazkova	Определят извънучилищните дейности като разнообразни от гледна точка на вид, съдържание и организация, гъвкави по отношение на методи и средства за работа, алтернативни на традиционните (Doseva, Zhelyazkova 2005).
Ц. Павлов	„Голямата гъвкавост на неформалното образование позволява то да се адаптира към училищните нужди за броени дни, за разлика от формалното, където това става обикновено с години“ (Pavlov 2013).
П. Стефанов Д. Стефанова	Междупредметните връзки в училищното образование и в извънкласните форми на обучение са стимул за интерактивна подготовка на деца и младежи, при това в различни, често неочаквани аспекти (Stefanov, Stefanova 2014).
<i>По отношение на работата на учителя</i>	
П. Събева	Учителят може да „проектира в съдържателен и структурно-логически аспект система от учебни дейностни актове... подбере обоснован инструментариум... планира начините на въздействие върху мотивационните нагласи на учениците“ (Sabeva 2015).
З. Костова	„Важно условие за резултатно екологично обучение и възпитание са високата теоретична и практическа подготовка на учителя, неговото педагогическо майсторство и любов към природата и децата“ (Kostova 1988).

По отношение на партньорството в образователния процес извън училище	
Р. Владева Н. Станчева	„Организираните разнообразни дейности в извънкласна среда... осигуряват взаимодействие с организации и институции и обществени дейци; способстват за разширяване и обогатяване на знанията и уменията на учениците в приятна атмосфера“ (Vladeva 2015). „Обичайната класна среда се заменя с нова среда за обучение, което се реализира в непринудена атмосфера“ (Vladeva, Stancheva 2013).
А.О.Юриевна	В институциите в системата на допълнителното образование формирането на геоекологична култура се осъществява чрез авторски, модифицирани програми или индивидуални образователни маршрути, подготвени от педагози или методисти и адаптирани за различни възрастови групи. За разлика от формалното образование, дейностите не са регламентирани от образователни стандарти и програми, одобрени от Образователното министерство, но в повечето случаи отразяват насоки и взаимодействия, включени в програмни и стратегически документи (Yurevna 2014).

Основани на посочената теоретична и методическа база, основните задачи на образователна програма „Околна среда“ са свързани с необходимостта младите хора да придобият екологични знания, умения и навици с практическа насоченост, да възприемат нормите и правилата за екологосъобразно поведение на човека в природата и да осъзнаят нейната неповторимост и красота. Като процес се представя по следния начин (фиг. 1):

Фигура 1. Процес на придобиване на знания, умения и навици (Dermendzhieva et al. 2012)

Изпълнението на процеса се осъществява чрез разнообразни мероприятия и инициативи.

Ключовите понятия *екологични знания, умения, нагласи, отношение, ангажираност, съзнание, поведение* се явяват конструкти на екологичната компетентност, която трябва да бъде формирана у младия човек. Практиката сочи, че тя се базира на три фундамента (фиг. 2):

Фигура 2. Конструкти на екологичната компетентност

Структура на програмата

Образователната програма „Околна среда“ включва кратко представяне, очаквани резултати в изпълнение на обучителните дейности, ключови компетентности и междупредметни връзки, годишно разпределение, инструменти на Програмата и за проверка на нейната ефективност. Обосновани са и структурирани девет модула за приложими дейности за 11 природозащитни дати и една тема – „Екология и гражданско образование“, с варианти за провеждане (Приложение 1).

Образователната програма е насочена към придобиване на екологични компетентности чрез повишаване знанията на младите хора за компонентите на околната среда и факторите, които ѝ въздействат, и формиране на нагласи за действия за нейното опазване на местно и на регионално ниво. Акцентира се на личното поведение и ангажираност чрез конкретни дейности.

Програмата допълва и подпомага общообразователната подготовка в училище. Част от практическите дейности са подходящи за деца от детската градина и при обучението на студенти във висшето училище.

За успешното ѝ изпълнение е необходимо да се прилагат и съчетават традиционни и съвременни форми, методи и средства при организиране на обу-

чителния процес, използване на възможностите на информационните технологии, практически дейности със самостоятелна работа или с работа в групи, представяне и обсъждане на информация и резултати и др.

Очакваните резултати в изпълнение на обучителните дейности са представени по екологични дати/теми със съответни ключови понятия. Използвани са активни глаголи на Б. Блум като *Разпознава, Изброява, Посочва, Дава примери, Предлага, Анализира, Обяснява, Оценява, Изказва мнение, Участва в дискусия, Работи в екип, Представа, Назовава, Сравнява, Изследва* и други.

Предложените практически дейности са насочени към формиране на ключовите компетентности, необходими на всеки човек за личностна реализация и развитие, пригодност за заетост, социално приобщаване, устойчив начин на живот, успешен живот в едни мирни общества, организиране на живота по здравословно осъзнат начин и активно гражданско участие. В тях са залегнали умения като критичното мислене, уменията за решаване на проблеми, за работа в екип, за общуване и водене на преговори, аналитичните умения, творческите способности и межкултурните умения.

За постигане на ключовите компетентности чрез образователната програма е посочена необходимостта от осъществяване на интензивни междупредметни връзки с учебните предмети човекът и природата, биология и здравно образование, физика и астрономия, география и икономика, информационни технологии, математика, български език и литература, изобразително изкуство, технологии и предприемачество.

Образователната програма „Околна среда“ включва девет модула за приложими дейности за 11 природозащитни дати и една тема „Екология и гражданско образование“ с варианти за провеждане:

Модул 1. Световен ден на влажните зони – 2 февруари

Модул 2. Световен ден на водата – 22 март

Модул 3. Ден на Земята – 22 април

Модул 4. Биологично разнообразие, свързана с отбелязването на следните дати: Международен ден за опазване на биологичното разнообразие – 22 май, Световен ден на пчелите – 20 май, Европейски ден на мрежата „Натура 2000“ – 21 май

Модул 5. Световен ден на околната среда – 5 юни

Модул 6. Ден на Дунав – 29 юни

Модул 7. Европейски ден без автомобили – 22 септември, и Седмица на мобилността – 16 – 22 септември

Модул 8. Европейска седмица за намаляване на отпадъците – последната седмица на ноември

Модул 9. Екология и гражданско образование

Модулите са представени чрез следния методически модел:

- I. Концептуални рамки – представя световния ден/международната дата – година и повод за обявяване, цел на кампанията за нейното отбелязване.
- II. Цел – представя целта на заниманията с деца и ученици.
- III. Информационни и дидактически ресурси – представя налични информационни, рекламни и образователни материали, включително образователни пакети, които могат да бъдат използвани, както и отворени образователни ресурси, подготвени тематично за световния ден/международната дата.
- IV. Методическо ситуиране на занятието – представя план, етапи на провеждане на занятието с варианти за практически дейности и инициативи, затвърдяване на новите знания.
- V. Рефлексия – практическите дейности се представят чрез снимки или резултат от тяхното провеждане.

В структурираните модули са предложени 18 теми на занятия, разработени са 38 практически дейности с подробно описание на тяхната последователност, представени са 9 реализирани инициативи с конкурсен характер, с описани цели и условия за участие.

Темите и дейностите в модулите могат да се комбинират по различни начини и да се адаптират към зададения годишен фокус на дадена кампания.

Годишното разпределение за изпълнение на образователната програма „Околна среда“ следва датите на международните дни по месеци, като обикновено дейностите се организират в седмицата на датата, която се отбелязва.

От съществено значение са предвидените инструменти на образователната програма и за проверка на ефективността на дейностите.

По отношение на инструментите на обучаващата програма (мотивационен, съдържателен и технологичен компонент на образователния процес) следва да се посочи на първо място *професионалната подготовка на учителя/служителя* не само от гледна точка на неговите знания по широк кръг екологични теми, но и умението да представя пред младите хора тази информация, да провокира и активира техния интерес, да стимулира търсенето на собствени отговори по поставени въпроси, да мотивира екологосъобразно поведение. В този случай водещият на обучението се явява не само източник на информация, но и мениджър на образователния процес, фасилитатор, който подпомага овладяването на нови знания или интерпретирането им до степен на разбиране от обучаемите, или медиатор по отношение на мястото и ролята на човека в заобикалящата го околна среда.

Постигането на успешен модел на обучение е свързано с качеството и *достъпността на предоставяната информация*, в случая използването на ресурси на световните и европейските организации по екологични политики от обществен интерес. В тях се включват материали за обучение във варианти на

примерни презентации, уроци, теми и задачи за работа (работни листове с инструкция за наблюдения, предизвикателства и модели за разработване на проекти, конкретни задачи за самостоятелна работа при изграждане на колажи, пъзели, карикатури), насоки за структуриране на постери, презентации и инфографики, теми за дискусии, мултимедийни продукти (куизи), проучвания.

По отношение на *технологиите* в образователния процес трябва да бъде отбелязано наличието на компютър и мултимедия във всеки офис или училищен кабинет, връзката с интернет пространството и безбройните интерактивни уроци, игри и приложения в помощ на учителя, в полза на ученика.

Проверка на ефективността на обучаващата програма и нейната ефективност (*контролен компонент на образователния процес*) се извършва ежегодно по следните показатели:

1. осъществени информационни кампании за повишаване на екологичното съзнание и култура;
2. брой училища и детски градини, обхванати в информационно-образователни инициативи;
3. брой обхванати деца и ученици в информационно-образователни инициативи;
4. брой посетители в информационни и посетителски центрове;
5. проведени занятия със студенти, ученици и деца от детските градини;
6. организирани и проведени форуми, обучителни семинари, кръгли маси, конференции др.;
7. организирани изложби;
8. проведени конкурси за учебни заведения;
9. издадени информационни материали;
10. брой обществени организации (бизнес, образователни, научни, НПО, местни общности), ангажирани с дейности за изпълнение на политиката за опазване на околната среда.

Заклучение

Темата за опазване на околната среда е актуална и интересна за учениците, благоприятна е за допълнителни занимания и позволява прилагане на интердисциплинарен подход в обучението. Взаимодействието с различни институции и организации допринася за личностното развитие на учениците/децата и служи за целите и задачите на обучението и възпитанието и ги разширява.

Образователните възможности, предоставяни от информационните и посетителските центрове на специализираните териториални администрации на изпълнителната власт (на примера на структурите на Министерството на околната среда и водите), допринасят за формиране на отговорни млади хора със знания, умения и нагласи, необходими за адаптиране към новите екологични, социални и икономически реалности.

Акцентирането на вниманието на отделната личност върху глобалните въпроси на човешкото развитие чрез инициативи и дейности, описани в образователна програма „Околна среда“, цели насърчаване към активна дейност по опазване на околната среда в контекста на постоянно изменящите се отношения между природата и обществото.

Програмата може да бъде издадена под формата на пособие или ръководство за да подпомогне непосредствено работата на преподавателите по природни науки при организирането на извънкласни дейности за екологично образование на учениците. По този начин ще бъде повишено и нивото на сътрудничество между структурите на Министерството на околната среда и водите и учебните заведения за формиране на екологичното съзнание на младите хора.

Приложение 1. Съдържание на образователна програма „Околна среда“

Модули	Характеристики на модулите
Модул 1. Световен ден на влажните зони – 2 февруари	
<i>Цел</i>	Повишаване осведомеността на младите хора за жизненоважната роля на влажните зони за хората и за планетата. Усвояване на знания за същността на влажните зони, разнообразните ползи на влажните зони за човечеството и природата и формиране на умения за действия на местно и на регионално ниво за тяхното запазване и спасяване.
<i>Тема</i>	Световен ден на влажните зони – световни послания, регионален аспект
<i>Варианти на практически дейности</i>	1. Попълване на комикс по шаблон 2. Изработване на колаж 3. Изработване на постер 4. Изработване на хранилки за птици (на примера на Българското дружество за защита на птиците – БДЗП) 5. Създаване на кратък разказ по недовършени изречения 6. Споделяне на мисли и послания 7. Изработване на хартиени играчки по шаблони 8. Изработване на маски за лице с водни кончета 9. Подреждане на пъзели с птици 10. Апликиране на пеперуди и лодки от цветна хартия
Модул 2. Световен ден на водата – 22 март	
<i>Цел</i>	Повишаване на осведомеността за правилното ползване на водата, за опазване на този ценен ресурс, за цялостното разбиране за стойността на водата и провокиране на обществен диалог по темата. Усвояване на нови знания за значението на водата като природен компонент и природен ресурс, за връзката между чистата питейна вода и здравето на хората, технологията за водоснабдяване и канализация на населените места, съоръженията за пречистване на водата, потреблението на вода в домакинството и насърчаване на дейности за опазване на водата чрез личен принос за пестене на вода и енергия.

<i>Теми</i>	Водата – ограничен ресурс, значение, управление
<i>Варианти на практически дейности</i> <i>Варианти за други дейности</i>	1. Изработване на групово рисунка „Да нарисуваме река“ 2. Изработване на инфографики за водата 3. Изработване на постери за водата/постер-послание „10 причини да опазвам водата“ 4. Изработване на рисунка 5. Посещение в Регионалната лаборатория към ИАОС 6. Демонстрация на вземане и анализ на водна проба от река 7. Посещение на Пречиствателна станция за отпадъчни води (ПСОВ) 8. Инициатива „Водата в песни и стихове“ 9. Инициатива „52 послания за водата“
Модул 3. Ден на Земята – 22 април	
<i>Цел</i>	Повишаване на информираността за ценните ресурси на планетата Земя, проблемите пред които е изправена, и действията за нейното опазване. Усвояване на знания за въздействието на човека върху природната среда и проявлението на това въздействие в промени в климата, загуба на биологично разнообразие, замърсяване с отпадъци, изсичане на гори и т.н. Формиране на умения за живот в непрекъснато променящи се условия, за промяна в навиците и всекидневното поведение в посока екологосъобразно поведение, пестене на ресурси и енергия, рециклиране на отпадъците.
<i>Теми</i>	Ден на Земята – съвместни усилия за по-добро бъдеще
<i>Варианти на практически дейности</i> <i>Варианти за други дейности</i>	1. Засаждане на цветя, дърво 2. Акция за почистване на отпадъци 3. Конкурс за рисунка и приложно изкуство на тема „Дървета за Земята“ и конкурс за литературна творба на тема „Ако бях планетата Земя...“ в два раздела: поезия и проза (есе, разказ) 4. Конкурс за изработване на фигури или инсталации от пластмасови отпадъци 5. Конкурс за комикс на тема „Защитете животните“ 6. Национален конкурс за рисунка с история на тема „Зелено бъдеще за Европа“
Модул 4. Биологично разнообразие	
<i>Цел</i>	Повишаване и затвърждаване на знанията за биологичното разнообразие на планетата, проблемите и предприеманите мерки за неговото опазване. Разбиране на термини като биоразнообразие / биологично разнообразие, извеждане на причините за загуба на видове и местообитания, представяне на богатството на нашата страна по отношение на биологичните видове, начините за съхранение и опазване на природното наследство чрез защитените територии, както и състоянието и управлението на тези територии в региона
<i>Теми</i>	1. Биологично разнообразие и защитени територии 2. Какво да направим, като намерим бедстващо животно? 3. Правила за поведение в природата 4. Правила за поведение в природата 2 5. Природа в риск 6. Нашите резервати

<i>Варианти на практически дейности</i> <i>Варианти за други дейности</i>	1. Попълване на работни листове (от образователния пакет „Живот за Бургаските езера“ или „Сребърна“) 2. Наблюдение на птици 3. Посещение на защитена територия 4. Ежегодна инициатива „Природата в моите очи“: – разказ, стих, рисунка на природата или на интересни видове растения или животни, пано, макет или друго произведение на приложното изкуство; – представяне и популяризиране на добри практики на екологично възпитание; – конкурс за деца и ученици на тема „Биологично разнообразие и защитени територии“.
Модул 5. Световен ден на околната среда – 5 юни	
<i>Цел</i>	Повишаване и затвърждаване на знанията за околната среда и нейните компоненти, както и факторите, които ѝ въздействат, включително посочване на проблемите и мерки за нейното опазване. Запознаване с нови термини, представяне на състоянието на околната среда в света, в нашата страна и регион, източниците на замърсяване, начините за намаляване на замърсяването, как да се подобри състоянието на околната среда
<i>Тема</i>	1. Замърсяване на въздуха 2. Да живеем устойчиво в хармония с природата
<i>Варианти на практически дейности</i>	1. Попълване на таблицата ЗИН (зная, искам да узная, научих, искам да задам въпрос) 2. Ученическа конференция
Модул 6. Ден на Дунав – 29 юни	
<i>Цел</i>	Повишаване на знанията за река Дунав и нейното икономическо, социално и екологично значение за населението в басейна на река Дунав. Акцентира се на биологичното разнообразие и качествените показатели на водата.
<i>Тема</i>	1. Ден на Дунав – опазване на природното богатство 2. Биологичното разнообразие в българския участък на река Дунав
<i>Варианти на практически дейности</i>	1. Демонстрация на вземане и анализ на водна проба от пункта за мониторинг на река Дунав при Свищов 2. Пленер с ученици в Свищов и изложба на творбите в РИОСВ 3. Попълване на работни листове (от образователния пакет „Живот за Бургаските езера“ или „Сребърна“)
Модул 7. Европейски ден без автомобили – 22 септември, и Седмица на мобилността – 16 – 22 септември	
<i>Цел</i>	Насърчаване на устойчивата градска мобилност чрез използване на алтернативи за придвижване, освен собствените автомобили, и активен начин на живот. Поставя се акцент върху промяната на навиците, като се избират по-устойчиви начини на придвижване – като колоездене, ходене пеша, използване на градски транспорт, както и комбинирането им в едно пътуване. Това ще доведе до превръщане на градовете в по-чисти, по-тихи, по-безопасни, с по-малко задръствания и по-добри за живеене.

<i>Теми</i>	1. Безопасно придвижване 2. Изменението на климата – реалност или заплаха
<i>Варианти на практически дейности</i>	1. Оцветяване на различни видове превозни средства 2. Игри и упражнения с рисунка на асфалт 3. Рисунки в училище и изложба в училище или в РИОСВ
Модул 8. Европейска седмица за намаляване на отпадъците	
<i>Цел</i>	Повишаване на знанията за управление на отпадъците на местно и регионално ниво, запознаване с йерархията в тяхното управление и правилата за разделно събиране на отпадъци.
<i>Теми</i>	1. Да влезем в час с отпадъците
<i>Варианти на практически дейности</i>	1. Оценка на опаковки (по работен лист от помагало за учители „Зелен пакет“) 2. Поправяне на стари играчки 3. Изработване на предмети от пластмасови опаковки 4. Провеждане на анкета за отношението към отпадъците в училище 5. Посещение на депо за отпадъци 6. Занимателна беседа и игра в детска градина
Модул 9. Екология и гражданско образование	
<i>Цел</i>	Повишаване на знанията за управлението на околната среда в България, правата и задълженията на гражданите, отговорностите и правомощията на контролните органи. Насърчаване търсенето на достоверна екологична информация, участие в екологични инициативи и в процесите на вземане на решения.
<i>Теми</i>	1. Функции и дейност на РИОСВ – Велико Търново 2. Какво означава да си гражданин, от екологична гледна точка
<i>Варианти на практически дейности</i>	1. Екологична информираност 2. Екологични навици 3. Екологични действия

БЕЛЕЖКИ/NOTES

1. United Nations Observances – Available from: <https://www.un.org/en/observances> [Viewed 2024-2-27].

ЛИТЕРАТУРА

- АСЕНОВА, М., 2023. Геоекологичното образование в неформалното обучение. Дисертация. Велико Търново. Available from: <https://bpos.bg/publication/63704> [Viewed 2024-2-27].
- АНДРЕЕВ, М., 2001. *Процесът на обучението*. София: Св. Климент Охридски.
- АЛЕКСИЕВА, М., 2019. Петте стълба в образованието – поглед към състоянието и перспективите. *Актуални политики и практики в образованието. Сборник с доклади от научно-практическа конференция*,

- с. 23. Педагогически колеж – Плевен, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, ISBN 978-619-91255-1-9. Available from: <https://www.uni-vt.bg/res/9232/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8-full.pdf> [Viewed 2024-2-20].
- БОЖИЛОВА, В., 2018. Формално, неформално и информално учене – същност, съдържателни параметри и взаимозависимости (теоретико-аналитичен обзор), *Антология „Неформално образование“*, с. 93. София: Св. Климент Охридски, ISBN: 978-954-07-4375-2.
- ВЛАДЕВА, Р., 2015. Географското състезание като един от пътищата за повишаване на мотивацията за учене. *Сборник доклади от Трета международна научна конференция „Географски науки и образование“*, с. 251. Шумен: Еп. Константин Преславски, ISBN 978-619-201-012-6.
- ВЛАДЕВА, Р., ДЕСПОДОВА, И., 2015. Дейности в извънкласна среда по география и икономика при работа по европейски проект. *Сборник доклади от Четвърта международна конференция „Географски науки и образование“*, с. 313. Шумен: Еп. Константин Преславски. ISBN 978-619-201-105-5.
- ВЛАДЕВА, Р., СТАНЧЕВА, Н., 2013. Модел за включване на студентите в интерактивни дейности в извънкласна среда. *Сборник научни трудове от Втора международна конференция „Географски науки и образование“*, с. 252. Шумен: Еп. Константин Преславски. ISBN 978-954-577-856-8.
- ВЛАДЕВА, Р., СТАНЧЕВА, Н., 2013. Географското състезание като един от пътищата за повишаване на мотивацията за учене. *Сборник научни трудове от Втора международна конференция „Географски науки и образование“*, с. 252 – 255. Шумен: Еп. Константин Преславски. ISBN 978-954-577-856-8.
- ГЕНЧЕВ, А., НАЙДЕНОВА, М., 2021. Законодателни, организационни и управленски основи за свързаността между формалното и неформалното образование в България. *Педагогика*, Т. 93, № 9, с. 1247. [viewed 27 February 2024]. Available from: <https://doi.org/10.53656/ped2021-9.06>.
- ДЕРМЕНДЖИЕВА, С., 2014. Дидактически аспекти на обучението по география и икономика. *Сборник доклади от Трета международна конференция „Географски науки и образование“*, с. 213. Шумен: Еп. Константин Преславски. ISBN 978-619-201-012-6.
- ДЕРМЕНДЖИЕВА С., СЪБЕВА, П., ДИМИТРОВА, Б., 2010. *География и образование. Методика на обучението по география, I част*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий. ISBN: 978-954-524-744-6.

- ДЕРМЕНДЖИЕВА С., СЪБЕВА, П., ДИМИТРОВА, Б., 2012. *География и образование. Методика на обучението по география, II част*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий. ISBN: 978-954-524-870-2.
- ДРАГАНОВА-ХРИСТОВА, Р., ДРАГАНОВА, Т., 2016. Семинар – практикум „Светлината в природата“ – модел на неформално образование по физика. *Сборник с доклади от XLIV конференция по въпросите на обучението по физика „Неформално образование по физика и астрономия“*, с. 266. София: ХЕРОН ПРЕС ООД. ISBN: 978-954-580-361-1.
- ЖЕЛЯЗКОВА-ТЕЯ, Т., 2011. Многообразието на неформалното образование. *Многообразие в единството*, № 2, с. 105. ISSN 1314-0825, [viewed 27 February 2024]. Available from: <https://eprints.nbu.bg/id/eprint/1801/1/14.PDF>.
- КОСТОВА, З., 1988. *Изграждане на екологично съзнание у учениците*, София: Народна просвета.
- КОСТОВА, З., 2003. *Концептуализация на екологичното образование*. Втора част. Велико Търново: Фабер. ISBN: 954-775-201-4.
- НИКОЛАЕВА, С., 2015. *Неформално образование. Философии. Теории. Практики*. София: Св. Климент Охридски. ISBN: 9789540737393.
- ПАВЛОВ, Ц., 2013. Интернет – пространство на възможности и перспективи. *Сборник с доклади от Първа национална конференция с международно участие „Иновации при интегриране на формалното и неформалното образование за развитие на талантите и способностите“*, с. 214. ISBN 978-619-90168-2-4. [viewed 26 February 2024]. Available from: https://www.researchgate.net/profile/Danail-Pavlov/publication/259339686_Prilagane_na_tradicionni_i_inovativni_obrazovatelni_praktiki_po_prirodni_nauki_i_ekologia_v_Regionalnia_istoriceski_muzej_-_Varna/links/0c96052b194572f447000000/Prilagane-na-tradicionni-i-inovativni-obrazovatelni-praktiki-po-prirodni-nauki-i-ekologia-v-Regionalnia-istoriceski-muzej-Varna.pdf.
- СТЕФАНОВ, П., СТЕФАНОВА, Д., 2014. Резултати и изводи от международния конкурс „Карст под защита – дар за поколенията. *Сборник доклади от Трета международна конференция „Географски науки и образование“*, с. 302. Шумен: Еп. Константин Преславски. ISBN 978-619-201-012-6.
- СТРАКОВА, Л., 2021. *Граждански ценности и гражданско образование*. София: Св. Климент Охридски, ISBN 9789540752044.
- СЪБЕВА, П., 2015. Концептуализиране на процеса на обучението по география и икономика чрез система от оперативни цели в електронно организирана учебна среда. *Сборник доклади от*

Трета международна конференция „Географски науки и образование“, с. 225 – 226. Шумен: Еп. Константин Преславски. ISBN 978-619-201-012-6.

НОВОСЁЛОВА, О.А., 2017. Использование элементов неформального образования в деятельности учреждения дополнительного образования в детей, УДК 374; 377.4, Available from: <https://scientificarticle.ru/images/PDF/2017/21/ispolzovanie-elementov.pdf>, [Viewed 2024-2-27].

ЮРЬЕВНА, О.А., 2014. Принцип непрерывности в формировании геоекологической культуры, *Интерактив плюс*. Available from: <https://interactive-plus.ru/e-articles/epub-20140725/epub-20140725-3334.pdf> [Viewed 2024-2-27].

DOSEVA, T., ZHELYAZKOVA, T., 2005. Out-of-school Pedagogical Institutions – a Successful Formula for Making Use of Bulgarian Children’s and Students’ Leisure. *Non-formal and informal education in Europe*, pp. 30 – 31, Prague: EAICY. ISBN: 80-239-6092-X (hardback), ISBN: 80-239-6093-8 (paperback).

REFERENCES

ALEKSIEVA, M., 2019. Pette salba na obrazovaniето – pogled kam sastoyaniето i perspektivite. *Aktualni politiki i praktiki v obrazovaniето*. Sbornik s dokladi ot nauchno-prakticheska konferentsiya, p. 23. Pedagogicheski kolezh – Pleven, VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, ISBN 978-619-91255-1-9. Available from: <https://www.uni-vt.bg/res/9232/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8-full.pdf> [Viewed 2024-2-20].

ANDREEV, M. 2001. *Protsetsat na obucheniето*. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski [in Bulgarian].

ASENOVA, M., 2023. *Geoekologichnoto obrazovanie v neformalnoto obuchenie*. Disertatsiya. Veliko Tarnovo. Available from: <https://bpos.bg/publication/63704> [Viewed 2024-2-27].

BOZHILOVA, V., 2018. Formalno, neformalno i informalno uchene – sashtnost, sadarzhatelni parametri i vzaimozavisimosti (teoretiko-analitichen obzor), *Antologiya Neformalno obrazovanie*, p. 93. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski, ISBN: 978-954-07-4375-2

DERMENDZHIEVA, S., 2014. Didakticheski aspekti na obucheniето po geografiya i ikonomika. *Sbornik dokladi ot Treта mezhdunarodna konferentsiya “Geografski nauki i obrazovanie“*, p. 213. Episkop Konstantin Preslavski, ISBN 978-619-201-012-6.

- DERMENDZHIEVA, S., P. SABEVA, B. DIMITROVA. 2010. Geografiya i obrazovanie. *Metodika na obuchenieto po geografiya, I chast*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy“. ISBN: 978-954-524-744-6.
- DERMENDZHIEVA, S., P. SABEVA, B. DIMITROVA, 2012. Geografiya i obrazovanie. *Metodika na obuchenieto po geografiya, II chast*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy“. ISBN: 978-954-524-870-2.
- DOSEVA, T., T. ZHELYAZKOVA, 2005. Out-of-school Pedagogical Institutions – a Successful Formula for Making Use of Bulgarian Children’s and Students’ Leisure. *Non-formal and informal education in Europe*, pp. 30 – 31, Prague: EAICY. ISBN: 80-239-6092-X (hardback), ISBN: 80-239-6093-8 (paperback)
- DRAGANOVA-HRISTOVA, R., T. DRAGANOVA, 2016. Seminar – praktikum „Svetlinata v prirodata” – model na neformalno obrazovanie po fizika. *Sbornik s dokladi ot XLIV konferentsiya po vapro site na obuchenieto po fizika “Neformalno obrazovanie po fizika i astronomiya”*, p. 266. Sofiya: Heron pres OOD. ISBN: 978-954-580-361-1.
- GENCHEV, A., NAYDENOVA, M., 2021. Zakonodatelni, organizatsionni i upravelniski osnovi za svarzanostta mezhdu formalnoto I neformalnoto obrazovanie v Balgariya. *Pedagogika-Pedagogy*, vol. 93, no. 9, p. 1247, [Viewed 2024-2-27]. Available from: <https://doi.org/10.53656/ped2021-9.06>.
- KOSTOVA, Z., 1988. *Izgrazhdane na ekologichno saznanie u uchenitsite*, Sofiya: Narodna prosveta.
- KOSTOVA, Z., 2003. *Kontseptualizatsiya na ekologichnoto obrazovanie. Wtora chast*. Veliko Tarnovo: Faber. ISBN: 954-775-201-4.
- NIOKOLAEVA, S., 2015. *Neformalno obrazovanie. Filosofii. Teorii. Praktiki*. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski. ISBN: 9789540737393 .
- NOVOSELYOVA, O.A., 2017. *Ispolzovanie elementov neformalnogo obrazovaniya v deyatelnosti uchrezhdeniya dopolnitelnogo obrazovaniya v detey*, UDK 374; 377.4. Available from: <https://scientificarticle.ru/images/PDF/2017/21/ispolzovanie-elementov.pdf>, [Viewed 2024-2-27]. [in Russian].
- PAVLOV, TS., 2013. Internet – prostranstvo na vazmozhnosti i perspektivi. *Sbornik s dokladi ot Parva natsionalna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie „Inovatsii pri integrirane na formalnoto i neformalnoto obrazovanie za razvitie na talantite i sposobnostite”*, p. 214. ISBN 978-619-90168-2-4. [viewed 26 February 2024]. Available from: https://www.researchgate.net/profile/Danail-Pavlov/publication/259339686_Prilagane_na_tradicionni_i_inovativni_obrazovatelni_praktiki_po_prirodni_nauki_i_ekologia_v_Regionalnia_istoriceski_muzej_-_Varna/links/0c96052b194572f447000000/

- Prilagane-na-tradicionni-i-inovativni-obrazovatelni-praktiki-po-prirodni-nauki-i-ekologia-v-Regionalnia-istoriceski-muzej-Varna.pdf.
- SABEVA, P., 2015. Kontseptualizairane na protsesa na obuchenieto po geografiya i iekonomika chrez Sistema ot operativni tseli v elektronno organizirana uchebna sreda. *Sbornik dokladi ot Treta mezhdunarodna nauchna konferentsiya*. pp. 225-226. Shumen: Ep. Konstantin Preslavski“. ISBN 978-619-201-012-6.
- STEFANOV, P., D. STEFANOVA, 2014. Rezultati i izvodi ot mezhdunarodniya konkurs „Karst pod zashtita – dar za pokoleniyata, *Sbornik dokladi ot Treta mezhdunarodna konferentsiya “Geografski nauki i obrazovanie“*, p. 302. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski, ISBN 978-619-201-012-6.
- STRAKOVA, L., 2021. *Grazhdanski tsennosti i grazhdansko obrazovanie*. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski. ISBN 9789540752044.
- VLADEVA, R., 2015. Geografskoto sastezanie kato edin ot patishtata za povishavane na motivatsiyata za uchene. *Sbornik dokladi ot Treta mezhdunarodna konferentsiya “Geografski nauki i obrazovanie“*, p. 251. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski ISBN 978-619-201-012-6.
- VLADEVA, R., DESPODOVA, I., 2015. Deynosti v izvanklasna sreda po geografiya i iekonomika pri rabota po evropeyski proekt. *Sbornik dokladi ot Chetvarta mezhdunarodna nauchna konferentsiya “Geografski nauki i obrazovanie“*, p. 313. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski, ISBN 978-619-201-105-5.
- VLADEVA, R., STANCHEVA, N., 2013. Model za vklyuchvane na studentite v interaktivni deynosti v izvanklasna sreda. *Sbornik nauchni trudove ot Vtora mezhdunarodna nauchna konferentsiya “Geografski nauki i obrazovanie“*, p. 252. Shumen: Episkop Konstantin Preslavski. ISBN 978-954-577-856-8.
- VLADEVA, R., STANCHEVA, N., 2013. Geografskoto sastezanie kato edin ot patishtata za povishavane na motivatsiyata za uchene. *Sbornik nauchni trudove ot Vtora mezhdunarodna konferentsiya “Geografski nauki i obrazovanie“*, pp. 252 – 255. Episkop Konstantin Preslavski. ISBN 978-954-577-856-8.
- YUREVNA, O.A., 2014. Printsip nepreravnosti v formirovanii geoeologicheskoy kulturay, *Pegagogika*, p. 5 Available from: <https://interactive-plus.ru/e-articles/epub-20140725/epub-20140725-3334.pdf> [Viewed 2024-2-27]. [in Russian].
- ZHELYASKOVA-TEYA, T., 2011. Mnogoto obrazi na informalnoto obrazovanie *Mnogoobrazie v edinstvoto* (2). p. 105. ISSN 1314-0825, [viewed 27 February 2024]. Available from: <https://eprints.nbu.bg/id/eprint/1801/1/14.PDF>.

OPPORTUNITIES FOR NON-FORMAL ENVIRONMENTAL EDUCATION THROUGH THE “ENVIRONMENT” EDUCATION PROGRAMME

Abstract. The article presents an educational program “Environment”, developed in the framework of a dissertation research on the place and role of non-formal education in enhancing geoecological education of young people. It highlights the role of information and visitor centres in the formation of environmental competences through activities and initiatives to celebrate international environmental dates. Participation in environmental initiatives in an informal setting activates cognitive perceptions, contributes to the manifestation of individual personal qualities, and leads to increasing the environmental awareness and formation of behavioural patterns for nature conservation.

The methodological basis for the preparation of the programme is indicated, its structure is detailed, and prospects for its promotion among teachers are specified.

Keywords: out-of-school activities, international dates, information centers

✉ **Dr. Milka Asenova**

ORCID 0009-0003-3505-7592

Regional Inspectorate of Environment and Water - Veliko Tarnovo

Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: milka_as@yahoo.com